

<https://doi.org/10.62837/2024.8.471>

**MUXTAROV HƏSİB,
BƏDƏLOVA İNTİZAR**
Arxeologiya və Antropologiya İnstitutu

İSTEHSALMƏDƏNİYYƏTİ TEXNOTEXNOLOGİYASINDA NAXIŞLARIN MORFOLOJİK TƏSNİFAT PROBLEMLƏRİ

Yeni eradan LX min il əvvəl ilk dəfə olaraq insan ibtidai din, axirət dünyası və incəsənət anlayışlarının həyata tətbiqi problemlərini ortaya atdı. Bu zaman mədəni-məişət əşyalarının üst hissəsinə yaxılan bəzəklər ilk düşüncənin məhsulu-naxışların tətbiqinin əsası qoyulur. Hazırkı mərhələdə sənət sahələri ənənəvi struktur və metodlardan uzaqlaşdırılıb təbiətşünaslığa, texnikaya və dəqiq elmlərə-təcrübəyə doğru addımlayaraq onlara qovuşmaq arzusundadır. Əşyanın təcrübədə sınağı reallığı əks etdirən bol məlumat-informasiya xəzinəsinə daxil olmağa yol açaraq yuxarıda adları çəkilən elm sahələrinin metodlarının ən kütləvisini hümanitar tarixi-arxeoloji sahələrə və mədəniyyət adlananı dil vasitəsilə bağlamağa-qaynaq edilməsinə çalışılır. Belə problem tipli məsələlərin həlli üçün ilk növbədə mədəniyyətin mahiyyətinin aydınlaşdırılması tələb olunur. Mədəniyyətə inqilabların gedişində belə gizli mühafizəkar hesab olunur, çünki özü fiziki, bioloji, sosial, texniki-iqtisadi faktorların təyini ilə xarakterizə olunsaydı, struktur xüsusiyyətlərinə görə insan orqanizmi ilə həmişə gemostat* vəziyyətdə qalsa belə sonda hər iki tərəfeyni zamanda həm daxili və həm də xarici mühitlə bir növ hesablaşmağa məcbur olur [201]. Belə ki, insan özünün mərkəzi sinir sisteminin yardımçısı dili ilə müəyyən mərhələlərdə daxili mədəni əlaqələri müdafiə etməyə qadirdir. Çünki insanın yaşayıb yaratmasından asılı olmayaraq, hər yerdə eyni psixobioloji amillərə meyillidir. Eyni zamanda da bu texnotexnoloji əməkdaşlığı dilin dəstələrarası ünsiyyət kommunikasiyası kimi qarşılıqlı yanaşmanı sabitləşdirmək qabiliyyətindədir. İnsanlar tərəfindən həyata vəsiqə qazanan mədəniyyət təbiətlə həmmünasibətdə olsa belə, mədəni formasıyanın özü qarşılıqlı tarazlığının və təyinediciliyinin bütövlüyüdür. Mədəniyyətin bu xarici hərəkətləri təbiətin «gedişlərinə» qarşı bərabərtəsiredici oyunlar yaradır. Təbiət insanla yarışda ancaq passiv tərəf rolunu oynamaq qabiliyyətindədir. S.Lem yazır ki, hər bir ictimai-iqtisadi mərhələ müəyyən sıra sayda mövcud olan dəyərləri: şüşə, şüşəörtüklü saxsı-fayans əşyalarını istehsal edərək onu mütləq və vahid hesab etmişdir [334]. Tədqiqatçı mütəxəssislər bir çox hallarda sivilizasiyanı mədəniyyətlə qarışdıraraq yanlışlığa yönəliirlər. A.Toynbinin fikrinə görə insan cəmiyyəti zaman-məkan daxilində tarix boyu rəqəmsallıqdan dinamikaya və ya əksinə hərəkət etməyə məcbur olmuşdur. Lakin A.Toynbi unudur ki, coğrafi mühitlə yanaşı əhali artımı və istehsal münasibətlərinə müsbət yanaşma olmadan cəmiyyətin irəliyə doğru inkişafı labüd deyildir. İnsan həyatının inkişafında aparıcı rola malik olmuş bu üç istiqamətin birgə labüdlüüyü dünyanın mərkəzində V-IV

minilliklərdə maldarlıqla, əkinçiliklə yanaşı, Cənubi Qafqazdan, Şimalı-Cənublu Azərbaycandan, Mərkəzi və Ön Asiyadan yüksək səviyyəli texnotexnologiya hazırlığa malik olmuş Şümer tayfalarının daşı, filizi-metali özləri ilə birlikdə Cənubi Mesopotamiyaya daşmaları sayəsində dünyada ilk sivilizasiya ocaqlarını yarada bilmişlər.

İstehsalla sıx bağlı olan mədəniyyət zaman-zaman daha aqressiv olan texnotexnologiya tərəfindən sıxışdırılaraq yavaş-yavaş onu özünün iqtisadi qanunauyğunluqlarına tabe olmağa məcbur edir. Texnotexnologiyalar, sosial-iqtisadi formasiyalar bir-birini əvəz etdikcə, texnika onu təkmilləşdirənləri mühafizə edib qorumuşdursa, bir o qədər qarşı tərəfdən qayğı tələb edərək üç tip irimiqyaslı funksiyaların yerinə yetirməsi çərçivəsində hərəkət etməyə məhkum olur: a) birincidə texnologiya funksiyada (ümumi, xüsusi, vahid) əməyinəsasını materialının xarakteri, onun layihələri və istehsal olunan əşyaların parametrlərinin dəqiqləşmələri təşkil edir. b) ikincidə ümumi sosial funksiya tipi, yəni insan cəmiyyətinin tələbatının strukturu və şəxsiyyətin parametrləri araşdırılır. Buradakı texnologiyanın strukturu və mürəkkəb tərkib xüsusiyyətləri aşağıdakı faktorlardan irəli gəlir: a) istehsalın obyektinə və predmetinə: ağac, metal, daş, gil, su, isti-soyuq mayelər; b) texnologiya proseslərinin xarakteri: mexaniki, fiziki, kimyəvi, bioloji texnologiya; c) istehsal aləti-vəsaitləri: metalın, gil, mineralın, yeraltı və yerüstü hasil olunma imkanları [330]. Əgər qədim dövrlərində mülkiyyətinin ilk araşdırılmasından bir əsrdən artıq vaxt keçmişsə, şəxsi əşyalarının elmi-nəzəri tarixi-arxeoloji səviyyə təhlilindən (A. Abdurazakov) heç 25-30 il ötmür. A. Abdurazakova qədər saxsı, şüşəörtüyü və şüşə əşyalarının tam surətdə morfoloji xarakterik xüsusiyyətlərinin təhlil olunması zəif və birtərəflilik istiqamətinin ortaya atılması kimi problem məsələlərin araşdırılmaması elmi-nəzəri inkişafın məhdudlaşdırılmasına tələb edirdi [139]. Əşyalardakı xarakter xüsusiyyətlərinin təyininə əsaslanmaqla və yaxud iri xronoloji mərhələləri, məhəlli və mədəniyyət əyalətlərini tutuşdurmaqla dulus nümunələrində birbaşa nisbətliyin meydana çıxmasına heç bir şərait yara da bilmir. İndiyədək Dünya tarixi-arxeoloji araşdırmalar mərkəzləri saxsı-fayans əşyalarının universal formada təhlili məsələlərinin həlli üçün vacib bir sistem yara da bilməmişlər. Beləliklə sistemləşmə mövcud olmadıqda nümunəyə subyektiv yanaşma prinsipi uzun illər toxunulmamış halda qalmaqda davam etmişdir. Lakin yuxarıda şərh olunan subyektivçiliyi sıxışdırmaq üçün bir sıra yollar-imkanlar daxilində: saxsı, şüşəörtüyü, şüşə əşyalarının təsnifatını, tipologiyasını, xronologiyasını, qədim cəmiyyətlərin sosial-iqtisadi etnomədəniyyət çərçivəsində bərpa etməkdən ötrü təbii və texniki elmlərə inteqrasiya metodlarının [220] tətbiqi tarixi-arxeoloji sahələrinin bilavasitə elmi-nəzəri təhlillərinə yollar açmış oldu. Əşyaların texnologiya təhlili saxsı, şüşəörtüyü və şüşə ayrıca bir sahə kimi çox qısa bir yolu keçsə belə bütün bunlar tarix-arxeologiya sahəsində yeni-yeni kəşflərə yol açmış oldu. Kompleks mənbə kimi qədim cəmiyyətlərinin müxtəlif tərəflərini əks etdirən texnotexnologiyanın inkişaf

səviyyəsi[329], təsərrüfatın spesifikasiyi, demoqrafik və sosial quruluş kimi xarakterəmalik olan xüsusiyyətlərini (texnoloji, morfoloji, funksiyalılıq, dekorativlik) ortaya atmağa şərait yaradır. Şimali Azərbaycanda saxsı, şüşəörtüyü, şüşə, fayans əşyalarının istehsalı zamanı sənətçilər üç adət-ənənəvi texnotexnoloji dəstdən [314] istifadə etmişlər: ilkin dəstdə əşya özünün dib hissəsi, hamarlılığı ilə fərqlənir və diqqəti bu məsələyə yönəldir. İkinci texnotexnoloji dəst yenidən bərpa edilmiş nümunələrlə bağlıdır və naxışlarda bilavasitə kompozisonlu tərtibat önplana keçir. Üçüncü texnotexnoloji dəstdə saxsı-fayans xəmirinin tərkibində əlavələrin çoxluğu və hissələrin yapışdırma yolu ilə tərtib olunmasıdır.

Əşyalara çəkilən astanda və naxışlarda istifadə olunan rənglərin mahiyyəti şüşəörtük təbəqələrinin rəng dərəcələrinin rəngləyici mineral komponentli bağlayıcılardan çox asılıdır. Rəng və şəffaflıq saxsı, fayans artefaktlarına çəkilmiş şüşəörtük təbəqəsinin texnoloji xüsusiyyətləri hesab etmək daha düzgün olardı. Son Neolit-Orta əsrlərdə tələbatın fiziki, kimyəvi tərkib mahiyyəti, yəni şüşəörtük təbəqəsinin rəngi, şəffaflığı və yaxud da şəffafsızlığı araşdırıcıları çox az maraqlandırır. Azərbaycanın tarixi-arxeoloji ədəbiyyatında [381] dulus əşyalarının xammal-gil tərkibi, şüşəörtüklü təbəqənin komponentlərinin təhlili onun fiziki-texnotexnoloji təbiətinin mahiyyətinin açılması problemli məsələləri toxunulmaz olaraq hələ də qalmaqda davam etməkdədir [426]. Qədim saxsı, şüşə, fayans əşyalarının şüşəörtük təbəqələri və nümunələrinin digər komponentləri bəsit formada təhlil olunsaysa belə araşdırıcılar özünəməxsus anlayışlarla-məvhumlarla əvəz edirlər. Bunun üçün heç bir əsas olmadan şokolad, qara kofe, gül, yasəmən, süd, terrokot, kərpic, butulka və s. əşyaların istehsalından sonrakı rənglərinə bənzədirlər. Bu kimi səddlərikəçmək üçün ən əlverişli yol komponentlərdəki başlıca rəng çalarlarını fərqləndirmək və onların tip xüsusiyyətlərini təsnifatlandırmaq tələb olunur. Burada ilk növbədə rəngin çaların müəyyən etməklə bərabər fiziki tərəfinin uzun işıq dalğası və spektrlə bağlılığını dəqiqləşdirməkdən ibarət olmalıdır. Saxsı, fayans, şüşə və şüşəörtükdən asılı olaraq rəng çaları qüvvətli, orta və zəif ola bilər. Əgər orta və ya zəif çalara ağ kaolin bağlayıcı məhlulu əlavə olunsaysa, ağ, orta, ağ rəngə qara məhlul qatılarsa bağlayıcı dərhalqara rəngə, bu zaman zəif bəyaz rəng zəif-qara rəngə daha çox yaxınlıq təşkil edə bilər.

M.N.Muxtarov, N.M. Bədəlova

Azərbaycanın Şəki-Qax bölgəsinin mifoloji nümunələri: əsabaşlıqlar

**Açar sözlər: Cumakənd, Minbərə, Tanrı, sarı mərmər, maddi, mədəniyyət
Xülasə**

Azərbaycan MEA-nın Şəki bölgəsinin araşdırıcıları tarixi-arxeoloji qazıntılarının nəticələrindən əldə edilən məlumat bilavasitə ədəbiyyatşünaslığın-tarixşünaslığın daha səmərəli dərk olunmasına yardım göstərməyə sahibdir. Aşkar edilən əsabaşlıqlar Xankəndi, Sarıca-Minbərə (Qax) Gürcüstanın Trialeti, II

Kültürdə sarı mərmərdənistihsal olunan nümunələrlə eynyyət təşkil edir. Ağırılığı 450 qramlığa malk olan əsəbəşliqlərinin meteort və ya filiz mənşəli olması düşündürücü sayılması məqsədəuyğun sayılmalıdır.

Qədm Türk mifalgiyasında, əsətrlərində və rəvayətlərində Tanrı tərəfindən göndələn əşyalar böyük madd-mənəvi məddənyyyətə sahib olmasının əlamətləri hesab olunur. Tanrı ona sahib olan nəslitayfanı bütün səhələrdə həmişə qoruyur.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Muxtarov, N.M. Bədəlova İ.N. Hesabat...1996
2. Абибуллаев, О.А Энеолит и Бронза на территории Нахичеванской АССР Элм,Баку: 1982, таб.5.
3. Куфтин,Б.А, Археологические раскопки в Триалети-Тбилиси 1941, с.101, таб. СХВ.
4. Рустамов, Разведочные раскопки в Тойретепе с.18, таб.19
5. Нариманов, И.Г. Культура древнейшего земледельческого-скотоводческого Населения Азербайджана. Баку: изд. АН Азербайджана, 1987, с.114, рис. 5
6. Кесаменли, Г.П. Археологические памятники эпохи бронзы и раннего железа Дашкесанского района. Баку: 1999, с.133,таб. 9.
7. МКАзербайджана, т.П. Баку: изд. АН Азербайджанской Республики 1951, с.15.
8. Санджаров, Погребения Донецкой катакомбной культуры с игральными костиками ЖСА, №1, 1988, с. 143, рис.2,3.
9. Xəlilov, C.Ə.Qərbi Azərbaycanın Tunc dövrü və Dəmir dövrünün əvvəllərinə aid arxeoloji abidələri (Şəmkir və Zəyəm mayları hövzələri), Bakı: AE 1959, tab. III, 4-5.

Мухтаров Н.М, Бадалова И.Н.

Шекинское-Гахское мифологические образцы: жезлы

Резюме

Информации полученные в результате проведенных историко-археологических раскопок, проведенных Шекинском группе Института Археологии и Антропологии НАН Азербайджана, оказывает непрерывные содействие региональному усвоению литературоведения-истории. Надземная часть приусадебной территории жителя село Минбара Шеекинского региона Магоммедали киши в определенной мере оказалась в разрушенном состоянии. Обнаруженные здесь на месте жезлы являются одинаковыми с образцами произведенными в Ханкенди, Сараджа Минбаре, Гахе, Триалети-Грузии. Метеориты и рудные веса каждого 450 граммов минералов. Свидетельствует целесообразности задумывается о них. Считается, что в древнетюркской мифологии вещи, посланные Аллахом, имеет большое материальное,

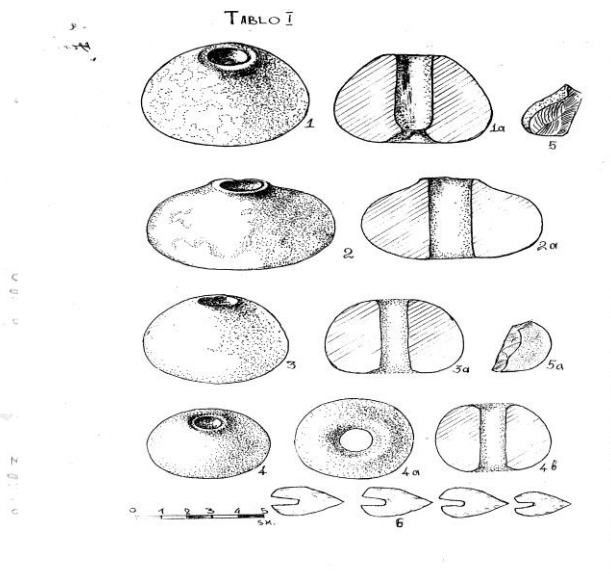
моральное и культурной значение Покаление, которые владеет этой лультурой, Аллах вво всех сферах жизни.

MUXTAROV HASİB, BADALOVA İNTİZAR

Summary

Sheki-Gakh mythological examples: rods

The information obtained as a result of the conducted historical and archaeological excavations, conducted by the Sheki group of the Institute of Archaeology and Anthropology of the National Academy of Sciences of Azerbaijan, provides continuous assistance to the regional assimilation of literary studies-history. The above-ground part of the household territory of the resident of the village of Minbara of the Sheki region Magomedali Kishi was in a certain state of ruin. The rods found here on the site are the same as the samples produced in Khankendi, Saraja Minbar, Gakh, Trialeti-Georgia. Meteorite and ore weights of each 450 grams of minerals. Testifies to the appropriateness of thinking about them. It is believed that in ancient Turkic mythology, things given by Allah have great material, moral and cultural significance. The generation that owns this lulture, Allah in all spheres of life.

Rəyçi: professor Məhərrəm Qasımlı